

Grävningar på kyrkogården vid Kyrksundet i Hitis
i juli 1938.

På uppdrag av Arkeologiska Kommissionen förrättade under-
tecknad sommaren 1938 med medel donerade av privatperson un-
dersökningar på den gamla kyrkogården på Kyrkön invid Kyrk-
sundet. i Hitis socken. Grävningen varade d. 19-25 juli och
utfördes med hjälp av 3-4 man.

Hitis nuvarande kyrka är uppförd strax efter medlet av
1600-talet. Den står icke på samma plats som kapellsocknens
äldre kyrka. På grund av en befallning 1637 av Johan Oxen-
stierna, den dåvarande innehavaren av Kimito friherreskap,
flyttades kyrkan till det nuvarande Kyrklandet från sin ur-
gamla plats på Kyrkön vid Kyrksundet. Åtgärden betingades av
att den dåvarande kyrkan var förfallen och dess läge mindre
fördelaktigt sedan Kyrksundet blivit allt grundare. Kyrklandet
och Kyrkön har varit två skilda öar, men nu är de prak-
tiskt taget sammanvuxna.

Enligt dr. Svante Dahlström i Åbo Undrerättelser d. 14 o.
16. VII - 36 nämnes Kyrkosundet mellan Hitis- och Rosala-landen
tidigast 1347, när konung Magnus Eriksson daterar ett par
brev här. 1413 uppträder Kirkesund socken i Halikko härad av
Söderfinne. Följande datum är 1469 när Lars Axelsson Tott på
Raseborg skriver ett brev i Kerkesundtt. 1540 omtalas Kirke-
sundtz Skeer i Kimito och 1554 Kirkesunds skärs gillestuga.
1555 och trettio år senare kallas Kyrkosunds skär kapell
under Kimito. - På olika grunder och som det förefaller rätt
bindande, har dr Dahlström sökt göra troligt att detta Kyrko-
sund i själva verket är identiskt med det danska 1200-tals
itinerariets Örsund. M.a.o., Kyrkosund har sedan gammalt varit
en anlitad farled och det ligger då nära till hands att

kyrkogården vid sundet förskriver sig från mycket gammal tid. Detta är bakgrunden för senaste sommars grävning och det som ger den ett värde utöver det rent arkeologiska.

Enligt Dahlström skulle kyrkogården ännu ses i skogen. Hildur Planting omtalar i sin inventeringsberättelse över fasta fornlämningar i Hitis 1933 (NM:s förhistoriska avd.) den rektangulära kyrkogårdsmuren med sin ingång på S-sidan mot vattnet och dessutom att grundmurens hörnstenar vore synliga. Platsen nämnes också i H. A. Reinholms samlingar N:o 77 s. 397. Reinholm påpekar bl.a. följande: "finnas här och där 3 eller 4 upprätt stuckna aflånga eller flata stenar ..."

Kyrkogården ligger på Kyrkön nära Hitis-Rosala vägen öster om denna på en sluttning ned mot vattnet, som här bildar det smala Kyrksundet (27002) mellan Kyrkön och Rosala-landet. Avståndet till vattnet är i S nu cirka 80 m. (Det är att märka att strandlinjen på översigtskartan - till vilken härmed hänvisas - i detaljer kan vara osäker emedan den är inbäddad i vass och svår att kartlägga). Kyrkogårdens höjd över vattnet är c. 7 m. (Närmare bestämt ligger nollpunkten, en sten utmärkt på grävningsskartan - se denna - d. 21. VII -38 kl. 16.30 7.04 m över vattenytan). Tidigare har vattenlinjen givetvis varit betydligt närmare kyrkogården, men att nu göra närmare uträkningar är inte lönt förrän kyrkogården är bestämt daterad. Kyrkosundet, som numera blott är farbart med rodd- och motorbåtar - dess djup varierar från $\frac{1}{2}$ m till inemot 2 m i en uppgrävd ränna - har varit ett djupt och brett vatten.

Backen sluttar långsamt mot S och SO, lutningen torde framgå av nivelleringsciffrorna på grävningsskartan. (Beträffande dessa siffror bör beaktas att avvägningen gjorts efter grävningen, vilket faktum dock inte spelar någon egentlig roll för helhetsintrycket). Det är en het och torr skogssluttning med barrträd. På själva kyrkogården är den södra delen fri från träd, i väster växer enstaka furor, i norr och öster tätare granskog. Platsen har senast avverkats 1911, några stora stubbar påminner härom. Området är i övrigt täckt av en riklig vegetation såsom det

framgår på bilderna (27003-4, 27015-8). Bara på några få ställen stack före grävningen enstaka stenar fram, det var med ledning av dessa arbetet utfördes.

Förrän jag övergår till redogörelsen för undersökningarna vill jag nämna följande som förklaring till den i skalan 1:100 uppgjorda grävningsskartan. Linjen $\alpha-\beta$, som också återfinnes på översigtskartan i skalan 1:1000, är grundlinjen från vilken jag utgick vid uppmätningen. Den har inritats på kartan emedan den tillsvidare ansetts nödvändig för att rätt orientera grävningsskartan i förhållande till översigtskartan och på grund av att den behövs vid den fortsatta undersökningen. Kartan är således att betrakta som interimistisk tills grävningarna definitivt slutförts och en slutlig karta kan ritas. - De streckade linjerna betecknar grävningssområdenas kanter.

Kyrkogårdsmuren var fullt synlig. Dess sidor i V, N och O är $27\frac{1}{2}$, $34\frac{1}{2}$ och $31\frac{1}{2}$ m långa. I S-muren finns en ingångsöppning, som är placerad ungefär mittför själva kyrkan (om denna längre fram) och som är ungefär $1\frac{1}{2}$ m bred (27006). Murpartiet öster om öppningen är c. $12\frac{1}{2}$ m långt och det i väster 24 m. Västra (27005) och norra murarna är så gott som alldeles raka, den östra är svagt böjd. Den östra delen av S-muren är rak, medan den västra är något krokig. Denna mur är ett vanligt gärde av kullerstenar löst lagda på varandra utan murbruk. Dess bredd varierar något, från en knapp meter till c. $1\frac{1}{2}$ m. Där muren är som bredast beror det delvis på att den rasat i tidernas lopp. Höjden är obetydlig och håller sig kring $\frac{1}{2}$ m. Möjligen har stengärdet aldrig varit synnerligen mycket högre, man kan nämligen tänka sig att det varit förhöjt med stockar. - Vid utgrävningen lämnades muren i huvudsak orörd, endast ingången (A) framgrävdes. Ändstenarna blottades. Under torven mötte fin sand.

På flere ställen inom kyrkogårdsmuren fanns förhöjningar och fördjupningar där marken föreföll mjuk, när man stötte ett spett i den. Några meter V om ingången fanns en sådan ojämnhet. Här upptogs en c. $3 \times 1\frac{1}{2}$ m stor provgrop (B) i den fina sanden.

Några benbitar hittades här och där, men de var inte av den art att man kunnat avgöra vilka ben det var fråga om, inte heller hade man möjlighet att bestämma skelettens (om hela sådana alls funnits) riktning. Först på drygt 80 cm:s djup mötte bottengruset. Resultatet av att gräva denna provgrop var sålunda magert.

NV om nämnda grop upptogs en annan rektangulär (C) cirka 2.75 x 1.75 m stor. Denna grävdes på platsen för en tydligt skönjbar förhöjning i markytan. Skelettdelar hittades här på olika djup under torven, det största djupet var 80 cm. Det var vanskligt att få någon reda på benen, skeletten var inte alls fullständiga. Inom denna till arealen obetydliga grop fanns bl.a. flere skallar på växlande höjd och i varierande, tillsynes helt tillfälliga, lägen. En helt liten skalle var bland dessa. Här hade uppenbarligen begravats upprepade gånger. Skeletten låg i riktningen VSV - ONO med skallarna i det förra väderstrecket. Också oansenliga rester av träkistor iaktogs, ställvis var sidor och botten synliga, men formen, formatet och tillverknings-sättet samt träslaget kunde inte bestämmas. Inga spikar fanns här.

Ungefär $3\frac{1}{2}$ m V om C bortskalades torven på ett alldeles litet område (D), c. $1\frac{1}{2}$ x $1\frac{1}{4}$ m stort. Denna åtgärd vidtogs emedan ur torven framstack några stenar. Dessa visade sig dock vara fullständigt tillfälliga. Det var inte nödigt att gräva djupt, ty marken var hård och orörd.

I kyrkogårdens SO-hörn mellan ingången och kyrktomten framstack ur gräset en stor flat sten, ställd på kant. Emedan denna sten uppenbarligen med avsikt ställts upprätt lät jag borttaga torven kring stenen. Härvid framkom en över 3 m lång stenrad (E; 27013) i vars västliga ända stenflaket stod. Denna stensättning är tydligen lagd över en grav. Liknande gravar finns på några andra ställen i Finland. Under själva stenarna grävdes inte, emedan jag önskade lämna dem kvar i orubbet skick, men kring dem undersöktes marken till ungefär $\frac{1}{2}$ m:s djup där bottnen mötte. Jordmänen

var fin sand. Vid grävningen hittades spridda obetydliga benrester. - Om stensättningen är att säga att dess riktning var VSV - ONO. Den bestod av vanliga kullerstenar och det av några mindre stenar stöttade flaket. Om två stenar - den ena lång och flat - som låg på en dryg meters avstånd i öster från stensättningens ONO-ända hör till graven och avgränsat denna på detta håll är högst problematiskt. Kring och under dessa två stenar fanns inte ben, de var inte heller placerade i rät linje med stensättningen. Om den flata av dessa två stenar ursprungligen varit upprätt lät sig icke fastställa. - Alldeles nära stensättningen norr om denna låg tre större stenar, av vilka en var flat, men icke avlång.

NV om kyrkan, nästan mittför kyrkogårdens långsidor, på cirka 5 m:s avstånd från den norra, sågs i markytan 4 större stenar ställda i hörnen av en kvadrat med 2 - 2½ m:s sidor (F; 27007). På var sin sida om en av dessa stenar en mindre. Kring stenarna bortskalades torven varvid det framgick att marken mellan dem var hårt, gult och orört grus, här var alltså icke en grav. - Det må här påpekas att längre upp på kyrkogården är grusmark, lägre ned fin sand. - Att de fyra nämnda stenarna skulle markera en grav hade inte heller varit troligt, då i regeln inga gravar anlades N om en kyrka. Stenarna är likväl utan tvivel med avsikt placerade på sina platser. Det ligger nära till hands att förklara dem som hörnstenarna i en enkel klockstapel av trä. Formatet passar bra och det finns klockstaplar av en ursprunglig typ med stöd blott i de fyra hörnen. Någon annan sannolik förklaringsmöjlighet ser jag inte.

Av själva kyrkans grunder syntes ytterst litet före grävningen. Endast några av stenarna i södra grundmuren höjde sig över torven och det var med ledning av dessa jag började grävningen som det senare visade sig på den rätta platsen. Alla andra delar av grundmurarna var täckta av torven, ty stenarna var små.

Såsom förklaring till grävningsskarta vid själva kyrktomten

beträffar skall här följande anföras: Området G är utgrävt fullkomligt. På området H växte stora granar varför det inte kunde undersökas, men då man kände sig för med ett spett framgick det att här antagligen inte fanns stenar. Området I har endast fått torven bortskalad, men det är nog att visa att inte heller här finns stenar. K är en grav under kyrkgolvet, K är således grävd djupare än I. L är en grav, som alltså är djupare grävd än området G i vilket den ligger.

Den förmodade kyrkgrunden är orienterad i VSV - ONO. Kyrkan har varit nästan kvadratisk.

S-grundmuren framgrävdes först. Denna bestod av en hel ganska rak stenrad (27009), som uppvisade en lucka på några meter i O. I dess V-del, således kyrkans SV-hörn, är en stengyttning (M; 27011) med ett par, meters diameter. (När fotografien togs och kartan ritades hade redan en del mindre stenar avlägsnats, att stenanhopningen på kartan ser ringformig ut har således ingen betydelse). Mellan, kring och under stenarna i detta hörn och kring stenarna i S-grundmuren härifrån åt O till murens halva längd fanns omedelbart under torven och djupare nere en massa ben, både brända och obrända. I själva hörnet fanns minst ett dussin skallar planlöst spridda, de brända och obrända benen låg huller om buller. Ur själva grundmuren borttog jag några stenar och grävde under dem. Först mötte en något större sten (grunden är således här omsorgsfullt lagd) och under denna på några 10-tal cm:s djup hittades ben. De, som låg djupast, var belägna på 60 cm:s djup, därefter mötte ~~överst~~^{örört} bottengrus. Hur denna stora anhopning av brända och obrända ben skall förklaras är vanskligt att säga, har här manne funnits ett benhus som brunnit? Den lösningen förefaller inte sannolik. Det hela gör i vissa avseenden intryck av hedniskt gravskick, brandgravfält. Speciellt kuriöst är att ben, om också obetydliga fanns under kyrkans förmodade grundmur. Skulle detta tyda på att vi här inte alls har att göra med en grundmur? Knappast, dessa uppenbart av människohand lagda stenrader ligger så regelbundet kvadratisk

(VSV - ONO x NNV - SSO = 10 x 9 m) att man inte gärna kan tänka sig att de är annat än grundmurar. Gravar kan de inte vara, ty i så fall skulle de sannolikt vara parallella och inte vinkelräta mot varandra.

Den östra grundmuren kunde inte i sin helhet framgravas, granarna på området H förhindrade detta. I alla fall är dess riktning och utsträckning i huvudsak klar. Också denna grundmur är en enkel, rak stenrad. I dess SO-hörn finns en större stenanhopning (N; 27010), men denna består av endast ett lager stenar i motsats till M. Här tycktes inte finnas ben.

Den norra grundmuren - om man alls kan tala om en sådan - är den minst tydliga. Här finns nämligen inte en liknande stenrad som de tidigare nämnda. Tydligen har här inte någonsin funnits en sådan grundmur. Detta förklaras naturligt med att marken höjer sig åt detta håll, stockarna har inte behövt ett underlag av samma art som på de andra sidorna. Mellan stenarna i de övriga grundmurarna finns på sina ställen en fyllning av tätt packade knytnävsstora stenar mellan de större stenarna. En sådan stenpackning tycktes mig finnas där den norra grundmuren borde löpa, men det var svårt att med absolut visshet konstatera huruvida dessa stenar var lagda här av människor eller inte. Det verkar ändå troligt att så är fallet, ty på sidorna om denna tämligen breda stenpackning var marken inte stenig på samma sätt. Förmodligen har man alltså i norr på grund av terrängens sluttning nöjt sig med en "grundmur" av små stenar.

Den västra grundmuren är tydligt markerad, men uppvisar flere luckor. Märkligast är här två flata stenflak vid murens mitt. De ligger i murens längdriktning med ändarna mot varandra (O; 27008). Man misstager sig knappast om man antager att dessa stenar utgjort tröskelstenar i kyrkans ingång. Gravhällar kan de inte vara, medan de ligger vinkelrät mot gravarnas huvudriktning på kyrkogården.

Vi har här att göra med vad som engång varit en trä-

kyrka, ett anspråkslöst skärgårdskapell. Kyrkan tyckes inte ha haft utbyggnader av någon art, varken sakristia eller vapenhus kunde upptäckas. Det är likväl möjligt att sådana funnits, de har då inte haft grundmurar av sten. Inte heller konstaterades altarets plats.

Det bör här ännu nämnas att påfallande många av grundstenarna var spjälkta, ett faktum, som möjligen kunde tyda på att de skadats av eld. Men verkligt säkra brandspår lade jag inte märke till.

Utanför kyrkans O-grundmur på omkring $2\frac{1}{2}$ m:s avstånd syntes i markytan tre stenar (P) i en rad, vars ungefärliga riktning var VSO - ONO. Jag tänkte mig först att dessa eventuellt kunde höra ihop med kyrkans grundmurar, de kunde ha varit grunden till ett i O utbyggt kor. Det visade sig emellertid vid undersökningen att de stod ensamma, i norr fanns ingen motsvarighet och i öster ingen ändmur. Man har därför antagligen att här göra med en grav,, riktningen är den riktiga.

Cirka $2\frac{1}{2}$ m sydligare ligger en flat sten (Q) vars längdriktning är densamma. Denna sten är säkerligen att betrakta som en gravhäll.

V om V-grundmuren finns två liknande stenflak (27012). De ligger parallellt med varandra på 1 m:s avstånd i riktningen VSV - ONO. Den nordligare ståtliga hällen (R) rubbade jag inte från sin plats, men den mindre, södra (L) avlägsnades och marken därunder undersöktes. Härvid framgick att den med säkerhet var en gravhäll, om ursprungligen upprätt eller inte är omöjligt att säga. I den grävda gropen hittades ben i dåligt skick, tvenne skallar och andra ben. Dessa var inte i ett sådant tillstånd att man närmare kunnat bestämma dem, men det konstaterades ändå att skelettet eller skeletten troligen legat i VSV - ONO-riktning. Inga kistspikar. På inemot 40 cm:s djup mötte gult bottengrus. Det måste slutligen anmärkas att de östligaste benbitarna hittades alldeles intill och möjligen inne under en mindre sten, som låg i linje med V-grundmuren och som förmodligen hörde till denna.

Området I innanför grundmurarna undersöktes med spett och på ett ställe (K) där det kändes särskilt mjukt grävdes ett provdike. Därvid fanns tre skelett eller delar av skelett i skralt skick. Deras riktning var VSV - ONO med skallarna i förstnämnda riktning (27014). Tvenne kistors sidor och bottnar kunde iakttagas. De låg alldeles intill varandra. Trävirket var dock inte bevarat som mycket mer än en svårt urskiljbar färgskiftning i den smut^smörka jorden. Det kan dock sägas att kistornas sidor var raka. Fyra spikar hittades och - vad viktigare - hälften av en brakteat, uppenbarligen hörande till Thordeman, Sveriges medeltidsmynt, Nordisk kultur XXIX, grupp XXII, fig. 59 (bestämningen ej säker). Bottnen mötte vid 40 cm:s djup.

De under grävningen gjorda fynden är obetydliga. Vid den östra grundmuren fanns ett kopparmynt slaget för Gustaf II Adolf, 1 öre säter 1630 (N M 38086:1). Årtalet passar ihop med uppgiften om att kyrkan övergavs 1637. Brakteaten är katalogiserad under 38086:2. Vidare fanns ett stycke flinta (38086:3), på olika ställen sammanlagt 10 spikar av järn (38086:4) samt 12 glasbitar, av vilka en del tydligt varit i elden (38086:5).

Efter grävningen igenkastades B, C, D, K och L. För övrigt lämnades kyrkogården så som den såg ut efter grävningen. Det är därför nödvändigt att framdeles företaga avslutande arbeten, rödja och ~~ny~~ bygga upp. Antagligen kommer grävningen dessutom att fortsättas i avsikt att om möjligt få mer detaljerade uppgifter främst om gravar och gravskick.

Helsingfors, den 1. X. 1938.

C Nordman

Bilagor: Översiktskarta i skalan 1:1000; grävningsskarta i skalan 1:100; fotos 27002-18.